مجلـه علمـی پـوهنتون سـلام
https://salam.edu.af/magazine/14

د استبداد او استعمار پر ضد د سید جمال الدین افغانی مبارزه

پوهنوال دکتور مصباح الله عبدالباقی[1]

1- عضو کادر علمی پوهنځی شرعیات رئیس پوهنتون سلام.
: +93788654387
: mailto:Fasih.1392@gmail.com

چکیده

سید جمال الدین خپل ټول ژوند د استبداد او استعمار پر ضد په مبارزه او کوښښ کی تیر کړ، شاید د سید جمال الدین افغانی په ژوند کی تر ټولو څرګند او واضح خطوط همدا دوه وي، مخکی له دی چی ددی دوه مرضونو پر ضد د سید جمال الدین افغانی د مبارزی تفصیلاتو ته ښکته شو لومړی باید استبداد او استعمار وپیژنو.

معلومات مقاله

تاریخ نشر: 1392/05/24

شماره مقاله در ژورنال: 05

تعداد صفحات: 08

شماره نوبتی مجله: 5 و 6

کلید واژه ها

استبداد، استعمال، سید جمال الدین افغانی، مبارزه

معلومات مجله:

مجله علمی پوهنتون سلام، نشرات خویش را از سال 1390 هـ.ش آغاز نموده و دست آورد های زیادی در این زمینه دارد، در ادامه سلسله فعالیت های خویش به تاریخ 1401/03/22 اعتبار نامه خویش را به عنوان یکی از معتبرترین مجله از وزارت محترم تحصیلات عالی کشور به دست آورد،
آدرس: افغانستان، کابل، ناحیه چهارم، کلوله پشته، چهار راهی قلعه بست (گل سرخ)، پوهنتون سلام.
آدرس ارتباطی؛ ویب‌سایت: https://salam.edu.af/magazine ، **ایمیل:** salamuk@salam.edu.af ، **شماره های تماس:** +93202230664 و +93788275275

مقدمه

استبداد څه ته وايي؟

عبد الرحمن الکواکبی په خپل یو ډیر پیاوړي کتاب (طبائع الاستبداد ومصارع الاستعباد) کی د استبداد تعریف داسی کوي: (استبداد په خپلی رأی د انسان مغروریدلو، او د نصیحت د منلو څخه د ځان لوړ ګڼلو، د ګډو حقوقو او رأی په اړه ځان مستقل ګڼلو ته ویل کیږي) او وایي چی کله استبداد مطلق ذکر شي نو له هغه

ځخه د حکومتونو استبداد مراد وي، ځکه چې د هغه تاوانونه دومره زيات او څرګند دي چې د ټولو ژونديو مخلوقاتو تر منځ د انسان څخه تر ټولو بد بخته او شقي مخلوق جوړوي.

د سياست په اصطلاح کې استبداد د کواکبي له نظره دی ته ويل کيږي چې يو فرد او يا يوه مجموعه د ملت د حقوقو او د رعيت سره اړونده کارونو کې د خپلې خوښې (نه د عدل او شورى) پر بنسټ هر ډول تصرف وکړي، او د نتائجو، محاسبې او جزاء هيڅ ويره ورسره نه وي.

کواکبي د خپل وخت ټولنې د استبداد له پلوه په دوه ډوله ويشي، يو هغه ټولنې دي چې په هغه کې حکومت په خپلو تصرفاتو کې د نظام په کوم ټاکلی شکل ځان مکلف نه ګڼي، د بيلګې په توګه نه ځان د کوم شريعت په تطبيق مکلف ګڼي، نه د کوم تقليدی طرز حکومت څخه تقليد کوي او نه د ملت اراده د ځان لپاره مثال ګڼي، دی ته (مطلق العنان) يا (بې واګې) حکومتونه ويل کيږي، او بل هغه ټولنې دي چې په هغه کې خو په ښکاره حکومت د پورتنيو اشکالو څخه په يو شکل ځان مکلف ګڼي او د هماغې پر بنسټ خپل قدرت او صلاحيت مقيد ګڼي مګر د خپل نفوذ او تسلط له امله د هغه قيد اثر له منځه وړي او هغه څه کوي چې زړه يې غواړي، په دې کې اوسنې ټولې مشروطه بادشاهۍ او جمهوري حکومتونه شامل دي[1].

په دې توګه د عبد الرحمن کواکبي له نظره هغه ټول حکومتونه چې ځان ته جمهوري حکومتونه وايي مګر يوازې ښکاره بڼه خو يې د جمهوريت وي، مګر د شورائيت روح تری غائب وي، او يا د جمهوريت په نوم پکښې د يو حزب ديکتاتوري حاکمه وي، هغه هم په حقيقت کې استبدادي حکومتونه دي.

بيا وايې:د ديکتاتور او استبدادي حکومت ټولې برخې پر استبداد ولاړې وي، د لوی مستبد (دنظام د مشر) څخه نيولې تر يو پوليس، او د دفتر يو پياده، بلکه تر هغه چا پورې چې په دې حکومت کې لارې او کوڅې جارو کوي ټول مستبدين او ديکتاتوران وي، او دا ټول په اخلاقي لحاظ د خپلې طبقې د سپکو او پريوتو خلکو له جملې څخه وي.

دې پريوتو او سپکو خلکو ته عزت، احترام، او ښه شهرت مهم نه وي، د دوي د ټولو کوښښونو تر ټولو لوی هدف دا وي چې خپل مخدوم، مشر۔ او حاکم ته دا ثابته کړي چې موږ ستا په خير يو! او ستا د چوکۍ خادمان او ساتونکي يو! په دې توګه ديکتاتور له دوی څخه ځان په امن کې ګڼي او دوي د ديکتاتور څخه ځان په امن کې محسوسوي، او په دې توګه يو د بل سره په ګټو او مفاداتو کې شريک وي، د استبداد دا خدمتګاره ډله د استبداد د شدت د کموالي او زياتوالي په تناسب کميږي او زياتيږي[2].

د سيد جمال الدين افغاني د مدرسې يو شاګرد محمد عماره په لږ وضاحت سره د استبداد تعريف داسې کوي: (د قوت، حاکميت او واک د استعمال، او د رعيت سره د تعامل په هره سويه کې (د کورنۍ نه نيولې تر حکومت پورې) او په هر ميدان کې (د فيصلې نه نيولې تر مال او ثروت پورې) ټول واک او ځواک په خپل لاس کې ساتلو ته استبداد ويل کيږي). په همدې مفهوم سيد جمال الدين د استبداد سره مبارزه او مقاومت کړی دی.

استعمار څه ته وايي؟

استعمار خو په لغت کې د يو څه د ابادولو هڅې او غوښتنې ته ويل کيږي لکه الله تعالى چې په قران کريم کې فرمايي: {هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا} [هود: 61] الله تعالى تاسې د ځمکې څخه پيدا کړي اوسې او ددې ځمکې د تعمير غوښتنه يې در څخه کړې ده[3] .

او په اصطلاح کې دې ته ويل کيږي چې يو ملت پر بل ملت باندې د هغه د ثروتونو د لوټولو، د هغه دځمکې څخه د ناوړه استفادې او د هغه د افرادو صلاحيتونه د استعمارونکي ملت د ګټو د ساتلو لپاره د تسخير په موخه د عسکري قوت او زور په مټو مسلط شي، او دهغه مستعمره شوی ملت ازادي يا په بشپړ ډول له منځه يوسي او يا يې د هغوي له خوښې پرته محدودې کړي[4].

د استعمار سره هميشه دا مل وي چې استعماري قوتونه د مستعمره شوي ملت په اړه داسې لازم تدبيرونه نيسي او پلانونه جوړوي چې هغه د خپل دين، ارزښتونو، اصولو، او سالمو عنعناتو څخه واړوي، او ددې شيانو پريښودلو ته يې اړ کړي، په ځانګړې توګه کله چې د مستعمره کونکې ځواک او استعمار شوي ملت د دين، مفاهيمو، ارزښتونو، اصولو او عنعناتو ترمنځ تفاوت وجود ولري.

د استعمار او استبداد پر ضد مبارزه ولې اړينه ده؟

ټول انسانان الله تعالى ازاد پيدا کړي دي، هغوي ته يې د مسؤوليتونو ترڅنګ حقوق هم ورکړي دي، ددې حقوقو څخه د انسان محروموال په حقيقت کې ددې ازادۍ څخه د انسان محروموال دي چې هغه د انسانيت جوهر او بنسټ دی، کله چې د انسان څخه دا ازادي سلب شي د هغه حيثيت د يو څاروي څخه زيات نه وي، او د استبداد او استعمار په نتيجه کې د انسانيت دا جوهر چې ازادي ده په بشپړه توګه له منځه ځي، نو هر هغه څوک چې د استعمار او استبداد دا حقيقت درک کړي هغه هيڅکله هم ددې توهين او تحقير په مقابل کې پټه خوله نشي پاتې کيدلی، او سيد جمال الدين افغاني دا حقيقت ډير په عميقه توګه درک کړی وه.

د استبداد پر ضد د جمال الدين افغان مبارزه

حقيقت دا دی چې د سيد جمال الدين افغان ټول ژوند د هغه اصولو، ارزښتونو او مبادئو څخه د دفاع لپاره تير شوی چې هغه پرې ايمان درلود، او ددې اصولو څخه يو اصل دا وه چې هيڅ يو هيواد او هيڅ يو ملت د استبداد د سيوري لاندې پرمختګ نه شي کولی.

سيد جمال الدين په دې اړه وايي: (مصر او په ختيځ کې هيڅ يو هيواد او يو امارت تر هغه وخته پورې ژوندی نشي۔ پاتې کيدلی تر څو چې ددې هر يو لپاره الله تعالى داسې يو قوي او عادل انسان مهيا نه کړي چې دا هيوادونه د هغه د وګړو له لارې اداره کړي، نه دا چې ټول زور او ځواک په خپل ځان او شخص کې متمرکز کړي، ځکه چې مطلق ځواک او ټول واک او صلاحيت په ځان کې متمرکز کول استبداد زيږوي، او عدل يوازې هغه وخت راتلای شي چې د حاکم ځواک او واک د قانون له

1- طبائع الاستبداد ومصارع الاستعباد (ص: ١٧- ١٨) د عبد الرحمن الکواکبي ليکنه، المطبعة العصرية – حلب، سورية.

2- طبائع الاستبداد ومصارع الاستعباد (ص: 69) د عبد الرحمن الکواکبي ليکنه، مخکينی مرجع.

3 - وګورئ: د (واستعمركم فيها) بيلا بيلې معناګانې شوي دي، دا معنی يې په تفسير النسفي (مدارك التنزيل وحقائق التأويل) (2/ 69) امام نسفي غوره کړې ده.

4 - وګورئ د عبد الرحمن حسن حبنكة الميداني کتاب (اجنحة المكر الثلاثة وخوافيها التبشير، الاستشراق، الاستعمار دراسة وتحليل وتوجيه) ص ٥٤، اتم چاپ، دار القلم ، دمشق، د چاپ کال:١٤٢٠هـ ش ٢٠٠٠م

لاری مقید او کنترول شي، (هر هیواد د خپلو وګړو له لاری اداره کولو او په حکومت کی د هغوی د شریکولو) څخه می هدف دا دی چی ټول خلک په یو داسی صحیح او درست حکومت کی شریک کړی شي چی هغه د هیواد د اساسي قانون پر بنسټ منځ ته راغلی وي.

بیا وایي: عموما صحیح مشروطه حکومت هغه بادشاه سره نشي چلیدلی چی د استبداد خوند یې څکلی وي، ځکه کله چی پارلمان او د ملت نمائندګان د هغه د ارادی مخالفت وکړي، او یا د هغه د خواهشاتو په وړاندی خنډ واقع شي نو دا پری ډیره سخته تماميږي، له دی امله ما وویل: (چی الله تعالی یو داسی قوی او عادل انسان د مصر او د شرقي هیوادونو د اداری او حکومت لپاره مهیا کړي چی دا هیوادونه د هغه د وګړو له لاری اداره کړي).

داسی انسان به یا موجود وي او یا به یې ملت را پیدا کوي او په دی شرط به ورته حکومت سپاري چی هغه به ددی ملت د اساسي قانون تابع او امین وي، او د همدی قسم پر بنسټ به د هغه پر سر تاج ږدي، او اعلان به کوي چی د حکومت تاج به ددی پر سر تر هغه وخت پوری پاتی کیږي تر څو چی دا د اساسي قانون ساتونکی او امین پاتی وي، او کله یې چی هم خپل قسم مات کړ، او د ملت د اساسي قانون سره یې خیانت وکړ نو بیا به یې یا سر بی تاجه پاتی کیږي (عزل کیږي به) او یا به یې تاج بی سره پاتی کیږي (سر به غوڅیږي او وژل کیږي به).

سید جمال الدین افغان د ازادی د لاسته راوړلو او استبداد څخه د ځان خلاصولو په لار کی د قرباني او وینو تویدل هم ضروري ګڼي، او تصور یې دا دی چی دا لوی نعمت د قربانیو د ورکولو څخه پرته نه شي ترلاسه کیدلی، هغه وایي: که چیرته دا خبره درسته وي چی یو شمیر شیان داسی دي چی هغه ورکول کیږي نه بلکه اخیستل کیږي نو ددی شیانو له جملی څخه مهمترین یې (داستبداد څخه ازادي) او (د استعمار څخه استقلال) دی، ځکه پادشاهان او هغه څوک چی په ملتونو مسلط وي په خپله خوښه ملتونو ته حقیقي ازادي نه ورکوي، او همدا راز استقلال هم دی، بلکه دا دوه نعمتونه داسی دي چی په ماضی کی هم د قوت او ځواک له لاری ترلاسه شوي، او په راتلونکی کی هم په زور، قوت او ځواک سره تر لاسه کیږي، دا به هغه وخت ترلاسه کیږی چی د ملت د باهمته، ظلم ته د سر ټیټولو څخه انکاري او امانتدارو بچیانو د وینو په ذریعه ددی څخه خاوری او ګرد لیری کړی شي (یعنی چی د ملت دا بچیان په دی لار کی قرباني ورکړي او خپلی وینی توی کړي).

بیا د قانون پر بنسټ ولاړ او استبدادي حکومتونو ترمنځ پرتله کوي او وایي چی د قانون پر بنسټ ولاړ حکومت کی د پادشاه ترڅنګ د ملت ټول وګړي، او په ځانګړی توګه د ملت نمائندګان په ډیر اخلاص او محبت سره د هغه حکومت د ساتلو، د هغه څخه د دفاع کولو او هغه ته د پرمختګ ورکولو لپاره هر ډول قرباني ته اماده او چمتو وي چی دوي پکی د دستور له مخی شریک کړی شوي وي، خو په استبدادي حکومت کی دا کار بیا یواځی د پادشاه (او یا د هر بل دکتاتور) پر غاړه وي[1].

په نظري لحاظ د استبداد پر ضد د سید جمال الدین افغاني د لیکنو څخه استشهاد او استدلال ته ډیره اړتیا نه لیدل کیږي ځکه د هغه ټولی لیکنی او تحریرونه د همدی مرض د علاج په چاپیریال راڅرخیږي، هغه په بیلا بیلو مجلو او مطبوعاتو کی په ګڼ شمیر مضامین لیکلي، تقریرونه یې کړي، تر څو خلک د استبداد پر ضد را وینښ کړي، ځکه د سید جمال الدین افغاني د فکر محوري او بنسټیزه مسأله د شرقي هیوادونو او په ځانګړی توګه د اسلامي هیوادونو د وروسته پاتي والی د ستونزی معالجه ده، او د هغه د لیکنو څخه څرګندیږي چی ددی وروسته پاتي والي اسباب او لاملونه د هغه په اند په لاندی شیانو کی را خلاصه کیږي، چی په دی کی هم څه شیان د نورو لاملونه او اسباب دي او څه بیا د نورو اثرات دي:

1. د اسلامي امت ترمنځ اختلاف او تشتت، چی علاج یې په وحدت کی دی.
2. د علم څخه لیری والی، چی علاج یې د امت په علمي اړخ باندی په اهتمام کی نغښتی دی.
3. په شرقي او اسلامي نړۍ کی استبداد او د مطلق العنان حکومتونو موجودیت، چی علاج یې د هغه له نظره د داسی قانونمندو حکومتونو په رامنځ ته کولو کی دی چی ملتونه پکی شریک وي، او د داسی اساسي قانون پر بنسټ ولاړ وي چی پکښی د حاکم او رعیت ټول حقوق او صلاحیتونه ټاکل شوی وي.
4. په اسلامي نړۍ کی د استعمار موجودیت او په ځانګړی توګه برتانوي انګریزی استعمار موجودیت.

یوه غلط فهمي او دهغه تصحیح

د سید جمال الدین افغاني څخه یوه خبره خلک نقل کوي او ډیر شهرت یې هم موندلی چی هغه ویلي دي: (یحتاج الشرق الی مستبد عادل) یعنی شرق یو عادل مستبد ته اړتیا لري، طبعا دا خبره عجیبه ښکاري چی سید جمال الدین افغان دی د استبدادي حکومت منلو ته ذهنیتونه تیار کړي، له همدی امله د هغه شاګرد محمد باشا مخزومي د هغه د خاطراتو راټولونکی وایي: موږ تری پوښتنه وکړه چی ستا له خولی په خلکو کی مشهوره ده چی تا ویلي دي چی شرق یو مستبد عادل ته اړتیا لري، هغه وویل: دا دواړه یو دبل ضد دي، او ضدین خو سره نشی یوځای کیدلی، دا څنګه ممکن ده چی عدل او استبداد سره جمع شي، د یو حاکم لپاره بهترین صفات (عدل او قوت) دی، عادل ضعیف کی خیر نشته لکه څرنګه چی په قوي ظالم کی خیر نشته[2]. بناء دا خبره د سید جمال الدین څخه ثابته نه ده، دا ورپسی چا جوړه کړی ده چی هیڅ حقیقت نه لري.

د استبداد پر ضد عملي مبارزه

په نظري توګه د استبداد پر ضد د مبارزی تر څنګ سید جمال الدین افغان خپل ټول ژوند په عملي توګه د استبداد پر ضد په مبارزه کی تیر کړی دی، دا مبارزه د هغه پر ټول ژوند محیطه ده، خو موږ یې د بیلګی په توګه څو نمونی لوستونکو ته وړاندی کوو:

په افغانستان کی:

کله چی په کال ۱۸۶۳م کی د امیر دوست محمد خان د مرګ څخه وروسته د هغه د زامنو ترمنځ د حکومت پر سر شخړی راپورته شوی، له یوی خوا محمد اعظم خان وه چی د سید جمال الدین افغاني په کوچنیوالي کی د هغه اتالیق او معلم پاتی شوی وه، او بل لور ته امیر شیر علی خان وه، سره له دی چی سید جمال الدین

---

[1] - ددی افکارو لپاره وګوری د سید جمال الدین افغان خاطرات ټولګه: محمد باشا المخزومي په عربي ژبه ص ۸۲- ۸۴، د الأعمال الكاملة شپږم ټوک، اعداد وتقديم: سید هادي خسرو شاهي، لومړی طبعه کال: ۲۰۰۲م ـ ۱۴۲۳هـ ش، مکتبة الشروق الدولية ـ القاهرة، کوالالمپور، لاس انجلس.

[2] - خاطرات ۸۳ مخکینی مصدر.

افغاني په افغانستان کې د يو متحد دولت پلوي وه، او له همدی امله يې سردار محمد اعظم خان دی ته وهڅاوه چې په هرات کې د هغه د پلار امير دوست محمد خان د وفات نه وروسته د خپل کشر ورور امير شيرعلي خان سره بيعت وکړي، مگر کله چې په کال ۱۸۶۸م کې امير شيرعلي خان وتوانيد چې خپل مخالفين د صحنې څخه ليرې کړي، ملوک الطوائفی له منځه يوسي، او د قدرت ټولو دعويدارانو ته شکست ورکړي، او ددی فرصت لاس ته راوړي چې په افغانستان کې اصلاحات رامنځ ته کړي، په دی وخت کې د يو شمير مغرضو خلکو په لمسونه امير شير علي خان د سيد جمال الدين په اړه بد گمانه کړی شو، په دی لړ کې يو شمير خلکو امير شيرعلی خان دی ته وهڅاوه چې جمال الدين افغان ته نوره په افغانستان کې د اوسيدو اجازه ورنکړي، ځکه هغه ـ د هغوي د وينا سره سم ـ د محمد اعظم خان چې ايران ته تبنتيدلی وه د ملگرو د راټوليدلو لپاره محور جوړيدلی شي، کله چې سيد جمال الدين افغاني د امير شير علي خان دا رغبت وليده نو پريکړه يې وکړه چې له افغانستان څخه بيرون ووځي، خو هند ته د تللو نه مخکې يې د حکومت د اصلاح کومه نقشه چې د هغه په ذهن کې وه چې هغه په يو لاس کې د قدرت د راجمع کيدو مخنيوی دی په ليکلې بڼه امير شيرعلی خان ته وسپارله، د همدی طرحې پر بنسټ د لومړي ځل لپاره امير شيرعلی خان د حکومت د چلولو لپاره د حربيه، داخله، ماليه اوخزاينو لپاره وزيران مقرر کړل، او د لومړي ځل لپاره لويه جرگه منځته راغله، خو له دی امله چې پخپله سيد جمال الدين افغان په افغانستان کې پاتې نه شو، نو دی اصلاحاتو هم دوام ونکړ[1]، او د بڼه حکومت د تشکيل په اړه د سيد جمال الدين افغاني هڅه کاميابی ته ونه رسيده، او د انگليسانو د پرله پسی لاس وهنو له امله افغانستان په جنگونو کې ښکيل شو او له همدی امله وروسته پاتې شو.

په مصر کې د استبداد پر ضد د سيد هڅې:

سيد جمال الدين باندی چې کله د عثماني خلافت په مرکز استانه کې حالات تنگ شول او د هغه وخت د شيخ الاسلام حسن فهمی افندي د غلطو نيوکو په نتيجه کې سيد جمال الدين د هغه د محاکمې مطالبه وکړه نو د هغه وخت د عثماني خلافت صدر اعظم علي باشا د سيد جمال الدين څخه غوښتنه وکړه چې د آستانی څخه د يو څه وخت لپاره بل کوم ځای ته ولاړ شي، تر څو يې بيا راتگ ته زمينه برابره شي، سيد جمال الدين د هند په تکل د۱۸۷۱م کال د مارچ د مياشتې په ۲۳ نيټه د آستانی څخه ووت، مگر په مصر کې د هغه وخت حاکم رياض باشا سره د ملاقات نه وروسته، د هغه د ډير اصرار په نتيجه کې په مصر کې پاتې شو، ځکه رياض باشا د هغه دعلم، شخصيت او فکر څخه دومره متأثر شو چې په (خان الخليلی) کې يې ورته کور ورکړ، او مياشتنی تنخواه يې ورته وټاکله، خو دی ټولو سيد جمال الدين د خپل هدف څخه ليرې نه کړی شو، د خپل عمر هغه برخه چې سيد جمال الدين افغاني په مصر کې تيره کړه، هغه د هغه د ژوند تر ټولو مثمره برخه ښکاري، ځکه په دی وخت کې د خپلو کوښښونو ثمرې ته ډير نږدې شوی وه که د استعمار مداخله او لاسوهنه نه وی، نو شايد په مصر کې د خپلو ارزوگانو سره سم د يو حکومت په تشکيل کې بريالی شوی وی، هغه کارونه چې په مصر کې يې د استبداد پر ضد تر سره کړل په لنډه توگه په لاندی ډول دي:

دلومړي سياسی تنظيم بنسټ ايښودل

په مصر کې يې لومړی سياسي تنظيم جوړ کړ او د هغه قيادت او رهبري يې په غاړه درلوده، ددی تنظيم نوم (الحزب الوطنی الحر) آزاد ملی حزب وه، دا يو سري او پټ تنظيم وه، شعار (مصر د مصريانو دی) وه،اهداف يې دا ؤ:

1. د سياسی ديموکراسی لپاره کار کول.
2. د سياسي استبداد، او فردي حکومت پر ضد مبارزه.
3. د بهرني نفوذ او استعمار پر ضد مبارزه او له هغه څخه ازادي.

ويل کيږي چې د علمي اجتماعي او سياسي قيادي شخصيتونو څخه دری سوه تنو ددی حزب غړيتوب درلود، دا د استبداد پر ضد د سيد جمال الدين لومړی جدي هڅه وه[2].

د مطبوعاتو له لاری د استبداد پر ضد مبارزه

بله هغه وسيله چې د هغه له لاری سيد جمال الدين افغان د استبداد پر ضد مبارزه وکړه هغه مطبوعاتي ډگر او وسيله وه، په دی لړ کې يې لاندی کارونه سرته ورسول:

1. د ليکوالانو بلکه د متميزو ليکوالانو يوه ستره، قوي او لويه ډله يې د ليکوالی په نوي سبک او طريقه باندی وروزله، چې دا ټول د سيد جمال الدين له طرز کتابت، فکر او شخصيت څخه متأثر ؤ، او هغه اهدافو ته ژمن ؤ چې سيد جمال الدين د هغه د تحقق لپاره کار کاوه.
2. د ازاد او غير دولتي مطبوعاتو د تشجيع په خاطر يې د نوو مجلو او ورځپاڼو په ايجاد او صادرولو کې کوښښونه وکړل، تر څو د استبداد پر ضد د اواز پورته کولو لپاره زمينه برابره شي، په دی لړ کې يې د بيلا بيلو شخصيتونو لپاره د مجلو او ورځپاڼو د جوازونو په اخيستلو کې مرسته وکړه.
3. پخپله سيد جمال الدين افغان د (المزهر بن وضاح) په مستعار نوم د استبداد پر ضد ډير قوي مقالات په مطبوعاتو کې ليکل پيل کړل، چې په هغه وخت کې يې دوه مقالی (الحکومات الشرقية) شرقي حکومتونه، او بله يې (روح البيان فی الانکليز والأفغان) وه، ډيری مشهوری شوی، د سيد جمال الدين افغان مقالاتو اهميت او تأثير دی حد ته ورسيده چې د هغه وخت برتانوي صدر اعظم گلادستون (۱۸۰۹- ۱۸۹۸م) دی ته اړ شو چې د هغه مقالاتو نقد وليکي او مناقشه يې کړي[3].

---

[1] - د تفصيل لپاره وگوری: افغانستان در مسير تاريخ ج۱ ص ۵۹۲، د مير غلام محمد غبار، ناشر: مرکز نشر انقلاب با همکاری جمهوري، څلورم چاپ، بهار ۱۳۶۸هـ ش.

[2] - جمال الدين الأفغاني موقظ الشرق وفيلسوف الاسلام ص۵۲ د محمد عمارة ليکنه، طبع دار الشروق، عام ۱۹۸۸م.

[3] - جمال الدين الأفغاني موقظ الشرق وفيلسوف الاسلام د دکتور محمد عماره ليکنه ص ۵۷، په دی کتاب کې سره له دی چې محمد عماره په دی رد کوي چې سيد جمال الدين دی ايراني او شيعه وي، خو بيا هم په دی غلطی کې پريوتی دی چې د سيد د ژوند د لومړيو کلونو د حوادثو په اړه د ايرانيانو په خرافي روايت اعتماد وکړي.

د ماسوني محفل له لارې د استبداد پر ضد مبارزه

چونکه سيد جمال الدين په منظم شکل د استبداد پر ضد د مبارزې له اهميت څخه آګاه او باخبره وه، او په هغه وخت کې مأسوني محفل[1] تر ډېره حده د ښه شهرت څخه هم برخمن وه، ځکه شعار يې (آزادي، وروروليو، مساوات) وه، په دې کې د رنګ، ژبې، منطقې، دين او داسې نورو توپيرونو څخه پرته د ټولنې مؤثر خلک راټول شوي وو، په عين وخت کې د نولسمې پيړۍ په اتمه لسيزه کې صهيونيستي حرکت لا ايجاد شوی هم نه وه، او په فلسطين کې د صهيونستي حرکتونو خطر هم لا ښکاره شوی نه وه، له دې امله په مأسوني محفل کې د يو شمير يهودانو موجوديت دومره حساسه مسأله نه وه څومره چې په وروستيو وختونو کې وګرځيدله، او په څومره حساسيت چې ورته اوس کتل کيږي، او په حقيقت کې يې همدا خطرناک حالت غوره کړی هم دی.

نوښايد له همدې امله سيد جمال الدين په هغه وخت کې وغوښتل چې ددې تنظيم څخه د خپلو اهدافو لپاره مؤثره استفاده وکړي، نو له دې محفل سره يوځای شو، مګر کله يې چې وليدل چې د مأسوني محفل قيادت په حقيقت کې د استعمار سره اړيکې لري، او په پټه د هغه لپاره کار کوي، او د استبدادي حکومتونو سره د سازش څخه کار اخلي نو په ډېر شدت سره يې نقد کړ، او ترې جلا شو، بلکه په هغه کې يې انشعاب رامنځته کړ.

کله چې سيد جمال الدين د استبداد او استعمار پر ضد خپل پروګرام په مأسوني محفل کې وړاندې کړ، او د مأسوني محفل دا ځواب يې واوريده چې (مأسونيت په سياست کې ګوتې نه وهي، ځکه ددې په نتيجه موږ د خپل مأسوني محفل پر ضد د حکومتونو د لاسوهنې او په مأسوني محفل باندې د لاس اچونې څخه ويريږو) نو سيد جمال الدين ورته وويل: ما خو ددې انتظار درلوده چې په مصر کې هره عجيبه او غريبه خبره واورم او وګورم، مګر ما ددې تصور هم نشو کولی چې بزدلي او جبن دې په مأسوني محافلو کې تر دې اندازې سرايت وکړي، چې مأسوني محفل د نړۍ په سياست کې مداخله ونکړي، حال دا چې په دې کې د ټولنې ازاد منشه معماران[2] موجود دي، او د تعمير هغه وسايل چې ددوي په لاس کې دي، که هغه د پخواني فرسوده سيستم د له منځه وړلو، او د صحيحې ازادۍ، وروروليو، او مساوات د عمارت د مضبوطولو لپاره استعمال نشي، او په دې باندې د ظلم، سرکښۍ، او تجاوز مانۍ له منځه يو نه وړل شي، نو بيا خو دې دداسې ازادمنشانو! په لاس د ډبرو د ټکولو يو څټکې (چکش) هم ورنشي، او نه دې ددوي د مانۍ کوم کنج اباد شي (بد دعاء ده)... ستاسې مأسونيت نن يواځې او يواځې د يو څو اعمالو، په مأسونيت کې د نوي غړي شاملولو پرته نور څه نه دي، دې نوو غړو ته د پخوانيو يو څو قصې اورول کيږي، داسې قصې چې انسان يې د اوريدلو څخه ستړی کيږي، او په مأسونيت کې د نوي داخليدونکي غړي په عقيده کې خلل واردوي، ...په دې کې داسې بې معنى شيان دي چې اکثر خلک يې په مفهوم نه پوهيږي، او په دې هم نه پوهيږي چې دا ولې پکښې اينبودل شوي دي[3].

په هغه مجلس کې چې سيد جمال الدين افغان دا خبرې وکړې او يو انګريز امير هم موجود وه، ددې په نتيجه کې په مأسوني محفل انشعاب رامنځ ته شو، او جمال الدين افغانی د درې سوه وطن دوستو غړو سره د مأسوني محفل نه انشعاب وکړ، او يو شرقي محفل يې تأسيس کړ، چې د فرنسوي محفل سره يې اړيکې درلودې، ددې درې سوه کسانو څخه يې د حکومت د اعمالو د څارلو لپاره کميسونونه ترتيب کړل چې خپل کار يې په ډېرې وړتيا سره پرمخ يوړ، چې په پای کې همدې خلکو بيا د (احمد عرابي) په قيادت کې د راولاړ شوي انقلاب او پاڅون د مشرۍ مسؤوليت په غاړه درلوده[4].

عوام د استبداد پر ضد راولاړول

ددې ترڅنګ سيد جمال الدين يو ستر خطيب هم وه، چې کله به يې يوې يوې خطبې او تقرير څو څو ساعت دوام کاوه، ددې تقريرونو په ذريعه يې عام خلک د استبداد او استعمار پر ضد راپارول، د همداسې يو تقرير په پای کې وايي:(د غفلت له خوابه را بيدار شې، د بې هوښۍ نه را پاڅيږې، د خپل ځان څخه د غباوت او سستې ګرد وڅنډې، د مستبدو حاکمانو سينې داسې وڅيروې لکه چې په خپله يوه چې خپله مځکه څيروې .. د نورو ملتونو په څير يا ازاد او د سعادت څخه ډک ژوند وکړې، او يا هم په دې لار کې شهيدان شې او اجر ترلاسه کړې) دا ډول اجتماعات به کله کله يواځې د ښځو لپاره هم جوړيدلې چې په هغه کې به په زړګونه ښځې شريکيدلې[5].دې تقريرونو هم د استبداد او استعمار پر ضد مبارزه کې ډېر زيات رول ولوبوه.

د مصر د حاکميت لپاره د مناسب فرد تيارول

د مصر د حاکم ولي عهد د سيد جمال الدين په وخت کې محمد توفيق باشا (۱۸۵۱- ۱۸۹۱م) وه، مخکې له دې چې د مصر د حکومت د چارو واګې په لاس کې ونيسي هميشه به د سيد جمال الدين مجلس کې حاضريده، او خپل استاذ ته به يې اطمئنان ورکاوه چې هغه په شورائي نظام يقين لري، په حکومتي نظام کې د اصلاحاتو پلوي دی، او په اسلامي هيوادونو په ځانګړي ډول په مصر باندې د بهرني تسلط او نفوذ مخالف دی، ددې پرله پسې تاکيدونو په نتيجه کې سيد جمال الدين دې نتيجې ته ورسيده چې د خپلو ارمانونو د نظام د برپا کولو لپاره د محمد توفيق باشا حکومت ته رسول اړين دي، د همدې امله پخپله سيد جمال الدين او د هغه جوړ کړی (الحزب الوطنی الحر) ددې مطالبه وکړه چې د مصر د هغه وخت حاکم محمد اسماعيل باشا د عزل او د هغه پر ځای دې د هغه ځوی محمد توفيق حاکم وټاکل شي، په هغه وخت کې د فرنسې د حکومت رغبت هم همدا وه، هماغه وه چې سيد جمال الدين د يو هيأت سره په مصر کې د فرانسې د سفير سره وکتل او ورته يې وويل چې په مصر کې يو سياسي تنظيم (الحزب الوطنی الحر) وجود لري او هغه غواړي چې اسماعيل باشا عزل او پرځای يې د هغه وليعهد محمد توفيق باشا د مصر-

---

[1] - مأسونيت يو ډېر سري تنظيم دی له همدې امله يې نه افکار په بشپړه توګه څرګند دي او نه يې کړنې، غربي مصادر وايي چې دا يو نړيوال تنظيم دی چې اصل هدف او موخه يې د تدين پر ضد مبارزه کول دي، او د لادينيت او علمانيت لپاره لاره هوارول دي، پخپلو محافلو کې يې څو ځله ددې اعلان کړی چې دوي به نه يواځې دا چې د متدينينو معابد به له منځه وړي بلکه پخپله متدينين هم له منځه وړي، عربي مصادر يې يو يهودي سري تنظيم ګڼي او وايي چې اصلا ماسون معمار ته ويل کيږي او دوي ددې سره (free) کلمه هم اضافه کوي چې معنی يې کيږي ازاد معماران، او وايي چې دا د هيکل سليماني د معمارانو رمز دی، ددې څخه د دوي هدف دا دی چې په نړۍ د يهودو برلاسې تثبيت کړي، په دې اړه نور ډېر نظريات هم وجود لرې چې دلته يې راټولول ګران دي.

[2] - اصلا د ماسوني تنظيم نوم (Free Masons) چې معنی ده ازاد معماران.

[3] - الاعمال الکاملة لجمال الدين الأفغاني ص ۵۲۱- ۵۲۲.

[4] - ددې لپاره وګورئ: جمال الدين الأفغانی موقظ الشرق وفيلسوف الاسلام د دکتور محمد عماره ليکنه ص ۵۹ - ۶۰.

[5] - موقظ الشرق وفيلسوف الاسلام، محمد عماره ص ۶۰ – ۶۱.

حاکم مقرر شي، او دا ځکه چې په مصر کې اصلاحات یواځې د همدې ولی عهد په لاس راتللی شي، دا لومړی ځل وه چې دا خبر په مطبوعاتو کې نشر۔ شو او خلک د (الحزب الوطنی الحر) څخه خبر شول.

کله چې محمد توفیق باشا د چارو واګې په لاس کې واخیستلې د انګریزانو او فرانسویانو په لمسون د خپلو ټولو وعدو څخه وګرځید، او د دری میاشتو په دننه دننه کې یې سید جمال الدین په ډیر بد حالت کې قید کړ، او په ډیر توهین آمیز شکل یې له مصر څخه وشړه.

د یو ازاد ارمانی حکومت د جوړولو تکل او ایران ته تګ

کله چې سید جمال الدین افغانی څو کاله په اروپا کې تیر کړل، خپل مجله العروة الوثقی یې له پاریس (فرانس) نه صادره کړه او د انګلیسانو د لاسوهنو په نتیجه کې ودریده، نو سید جمال الدین د خپلو ارمانونو د حکومت د جوړولو په تکل شرق ته د تللو په فکر کې شو، نو په کال ۱۸۸۶م کې یې اراده وکړه چې حجاز ته ولاړ شي او په هغه سیمه کې چې هغه د اروپائي هیوادونو د استعمار او عثماني خلافت د نفوذ څخه لیرې وي یو مستقل او ازاد شورایي حکومت قائم کړي، چې دا سیمه په نجد، قطیف او یمن باندې مشتمله وه، مګر په دې وخت کې د ایران بادشاه ناصر الدین شاه ورته دعوت ورکړ چې تهران ته ورشي او د دیموکراسی، تجدید او اصلاح وعده یې ورسره وکړه، سید جمال الدین افغان په ۱۸ جنوری ۱۸۸۷م تهران ته ورسیده، خپل کار یې پیل کړ، او د استبداد پر ضد یې جبهه پرانستله چې له امله یې ناصر الدین شاه تری بدګمانه شو او سید جمال الدین مجبور شو چې د پنځو میاشتو په دننه دننه کې د مې په ۳ نیټه کال ۱۸۸۷م د ایران څخه د مسکو په لور حرکت وکړي.

بیا هم د ناصر الدین شاه په اصرار او د المانیانو په وساطت (المانیانو غوښتل چې ناصر الدین شاه د برتانویانو سره یوځای نه شي، او د المانیانو او روسانو ترمنځ وساطت وکړي شي، او ددې کار لپاره د المانیانو له نظره د سید جمال الدین افغان څخه بل موزون څوک نه وه) سید جمال الدین په دې وعده چې د ایران د حکومت د صدارت عظمی مسؤولیت به ورته سپارل کیږي د ناصر الدین په شدید اصرار ۱۸۹۰م کال کې بیرته ایران ته راغی، مګر کله چې ناصر الدین شاه مشروطیت ونه مانه، او هغه اصلاحات چې سید جمال الدین یې اراده درلوده مسترد کړل نو سید جمال الدین افغان په ډیر شدت سره د ناصر الدین شاه پر ضد انتقادی لیکنی پیل کړی، ناصر الدین شاه غوښتل چې سید جمال الدین افغان په تهران کې قید کړي، مګر په څه حیله سید جمال الدین افغان وتوانیده چې (مقام عبد العظیم) چې د شیعه ګانو لپاره مقدس ځای وه ولاړ شي، هلته اوه میاشتې پاتې شو او د ناصر الدین شاه د حکومت پر ضد یې لیکنې او ویناګانې کولې، اوه میاشتې وروسته یې په ډیر توهین سره د هیواد څخه وشاړه، او هغه داسې چې د ۱۸۹۱م کال د مارچ په میاشت کې یو پنځه سوه کسیزی د پولیسو قوه د سید جمال الدین کور ته په داسې حال کې ننوته چې هغه مریض وه، او په سیمه کې تر ګونډو پورې واوره پرته وه، پګړی یې پریوته، هغه یې لاس تړلی په بازار کې وګرزاوه، او په خر یې سپور کړ، او بیا یې د کرمانشاه په لور او له هغه ځای څخه یې د عثمانی خلافت سرحدي سیمې (قم) ته یوړ، ساتونکې ډله به یې د هر منزل څخه وروسته بدلوله ترڅو عسکر ورسره همدردي پیدا نه کړي، کله به چې یخنۍ ډیر تنګ کړل، نو په لار کې به یې د یو کور دروازه وټکوله او ورته به یې وویل: دروازه پرانیځئ موږ عسکر یو چې د یو مجرم په وړلو مکلف یو، او مرستې ته اړتیا لرو.

سید جمال الدین چې په استانه کې وه، او هغه وخت به یې رایادوه او ویل به یې: هغه مجرم زه وم، بیا به یې ویل: زه څومره سخت جانه یم، چې دهغه سختیو په نتیجه کې هم مړ نه شوم، او د هلاکت څخه مې نجات پیدا کړ!!.

خو په دې حالت کې یې هم د استبداد او استعمار پر ضد د مبارزې څخه لاس وانخیست، کله چې بغداد ته ورسیده، د آستانی څخه حکم راغی چې سید جمال الدین په بغداد کې پرې نه ږدئ او بصرې ته یې ورسوی، په بصره کې یې د یو شیعه عالم سید علي اکبر شیرازی سره ملاقات وشو، د هغه څخه یې غوښتنه وکړه چې د هغه مکتوب (حجة الله البالغة وحملة القرآن) چې مشهور شیعه مجتهد محمد حسن شیرازي او په نجف، کربلاء، او سامراء کې یې نورو شیعه مجتهدینو ته لیکلی وه هغوي ته ورسوي، په دې مکتوب کې یې د شاه ناصر الدین هغه انګلیس پلوي سیاستونه بربنډ کړي ؤ چې شاه به د خلکو څخه پټول، او د دې علماو څخه یې په دې مکتوب کې ددې سیاستونو پر ضد د قیام غوښتنه کړی وه، چې دا د شاه ناصر الدین د سیاستونو پر ضد په مقاومت کې ډیر مؤثر وګرځیده، د همدې مکتوب د لیدلو وروسته محمد حسن شیرازی د تنباکو د څښکلو د تحریم فتوی صادر کړه، د تنباکو قرارداد شاه ناصر الدین یوی انګلیسی کمپنۍ ته ورکړی وه، د فتوی د صدور څخه وروسته د انګلیسی کمپنۍ کار وبار په ټپه ودریده او شاه ناصر الدین مجبور شو چې تاوان یې ورکړي، او په دې توګه یې استبداد او استعمار دواړه په یوه څپیړه ووهل.

له هغه وروسته جمال الدین افغانی لندن ته ولاړ او له هغه ځای نه یې د ناصر الدین شاه د استبدادي حکومت پر ضد مبارزه پیل کړه، په خپله مجله (ضیاء الخافقین) کې یې په پرله پسې توګه لیکنې کولې، او انګریزانو سره د هغه اړیکې یې بربنډې کړې، تر دې چې انګریزانو دا مجله وتړله، مګر بیا هم د سید جمال الدین مبارزه ونه دریده، تر دې چې په لندن کې د ایران سفیر(رستم شاه) سید جمال الدین ته وویل چې د شاه پر ضد د مبارزې څخه لاس واخله او ددې په بدل کې چې هر څه غواړې موږ یې درکولو ته اماده یو، د سید ځواب دا وه: زه له دې پرته هیڅ نه غواړم چې شاه مړ شي، خیټه یې څیري کړې شي او په قبر کې کینبودل شي.

په پای کې شاه ناصر الدین په دې وتوانیده چې سلطان عبد الحمید په دې قانع کړي چې سید جمال الدین آستانی ته راوغواړي، تر څو ټول یې د استبداد پر ضد د مبارزې څخه بې غمه شي، همدا وه چې په لندن کې ورته د عثمانی خلیفه سلطان عبد الحمید غوښتن لیک راورسیده چې سید آستانی ته راشي ترڅو د سلطان عبد الحمید سره د شرق څخه د اروپایي استعمار د دفع کولو په خاطر د (پان اسلامیزم) په مشروع کې ورسره مرسته وکړي، او د اصلاح او تجدید، او قوانینو د تدوین له لارې د مسلمانو ملتونو په بیدارۍ او پرمختګ کې ورسره همکاري وکړي، له دې امله دا خو د سید جمال الدین افغان د زړه اواز وه نو له ځنډ څخه پرته یې دې غوښتنې ته لبیک ووایه او په کال ۱۸۹۲م کې آستانی ته ولاړ.

د عثماني خلیفه د استبداد پر ضد مبارزه

په پیل کې سید جمال الدین افغان د سلطان عبد الحمید په اړه حسن ظن درلود، او د هغه په سیاسی تفکر او استعداد یې پوره یقین وه، او داسې انګیرنه یې درلوده چې که سلطان عبد الحمید د اروپایي استعمار پر ضد ودریږي او نور اسلامي ملتونه یې حمایت وکړي نو استعمار ته شکست ورکول ممکن دي.

مګر وروسته دې یقین ته ورسیده چې د سلطان عبد الحمید سیاسی پوهه په عثمانی خلافت کې د اصلاح، او د ازادي غوښتونکو پر ضد استعمالیږي، او همدا هغه خلل دی چې اروپایان تری د خپلو استعماري مقاصدو لپاره استفاده کوي، د همدی امله د خپل بی ساري جرأت په نتیجه کې یوه ورځ سلطان عبد الحمید ته ورغی او

ورته يې وويل: زه ددې لپاره راغلی یم چې د هغه بیعت څخه مې ازاد کړې چې له تاسره مې کړې وه، ځکه چې زه د هغه بیعت څخه ګرځېدلی یم، تاسره مې په خلافت بیعت کړې وه، او خلیفه وعده خلاف نشي کیدلی).

سره له دې چې سلطان عبد الحمید د سید جمال الدین د خوشحاله کولو کوښښ وکړ، مګر هغه د سلطان په اړه د نقد او تمسخر څخه منع نه شو، یوه ورځ سید جمال الدین افغانی د سلطان سره په ملاقات کې په خپلو تسپو باندې مشغول وه چې اوازونه یې ترې ویستل، د سلطان سره د ملاقات نه وروسته ورته وویل شول چې دا کار د سلطان سره د ملاقات د ادابو مخالف دی، نو د تمسخر په شکل یې وویل: سبحان الله! سلطان معظم چې د میلونونو انسانانو په تقدیر باندې لوبې کوي او هیڅ څوک هم نشته چې پرې اعتراض هم وکړي، او دا دهغه حق بولي، ایا جمال الدین ته ددې حق هم نشته چې په خپلو تسپو باندې چې څنګه یې خوښه وي لوبې وکړي![1].

دا په ډیره لنډه توګه د خپل وخت د مستبدو حکومتونو پر ضد د سید جمال الدین افغان د ژوند یو څو بیلګې وی، چې په حقیقت کې د هغه د ژوند ټول تصویر نه وړاندې کوي، د هغه د ژوند هره لحظه د شجاعت، دلیری او د استبداد پر ضد د هغه د مبارزی یوه ښکلې بیلګه ده، خو د مقالې د لمنې د تنګوالي له امله یې دلته وړاندې کول ګران دي.

د استعمار پر ضد د سید مبارزه

د کونړ د سردرو دغه سید زاده د خپل ژوند یوه لویه برخه د استعمار پر ضد په مبارزه کې تیره کړه، دی مبارزی بیلا بیل شکلونه درلودل، غواړم په ډیرو لنډو ټکو کې ددې مبارزی یو تت انځور درنو لوستونکو ته وړاندې کړم.

د امت وحدت د استعمار پر ضد د مبارزی لویه وسیله

د سید جمال الدین افغان تصور دا وه چې شرقي ملتونه عموما او اسلامي ملتونه په ځانګړې توګه باید سره یو شي، ددې متعدد اهداف ؤ، ددې اهدافو څخه یو بنسټیز هدف هم د استعمار پر ضد مبارزې او مقاومت ته د امت تیارول ؤ، په دې اړه د هغه لیکنې ډیرې واضح او صریحې دي، د بیلګې په توګه یې دا عبارت لولو، چې پکې وایي: (ایا موږ په دې مطمئن کیدلی شو، حال دا چې موږ مؤمنان یو، او موږ غالب او قوي ؤ، چې موږ د ذلت او بیچارګۍ سره مخ شو، او زموږ په هیوادونو او ثروتونو هغه څوک مسلط شي چې زموږ د دین پیروان نه دي، زموږ د عنعناتو تابع نه دي، او نه زموږ شریعت ته احترام لري، تر دې چې زموږ په اړه نه د کوم قسم او نه د کوم تعهد خیال ساتي؟ بلکه اصل هدف او ټوله هڅه یې دا ده چې موږ داسې فناء کړي چې زموږ وطنونه له موږ څخه خالي کړي، او بیا پکښې خپل نسلونه اباد کړي![2])

تصور یې دا وه که د مسلمانانو ترمنځ واقعي وحدت او یووالی رامنځ ته شي او یو د بل په غم غمجن شي او یو د بل مرسته وکړي نو د استعمار د ډیرو مشکلاتو څخه خلاصیدلی شي، په دې اړه وایي: (په الله قسم که عثمانیان له دې خبر شي چې د انګریزانو په رعیت[3] په زړونو کې دوي څومره معنوي تسلط او احترام لري، او که دا معنوي تسلط دوي په عاقلانه ډول استعمال کړي نو هیڅ کله به د انګریزانو په بې ځایه تصرفاتو او ظالمانه کارونو باندې صبر کولو ته اړ نه شي، او نه به دې ته اړ شي چې د مصر د مسألې (چې هغه په حقیقت کې تر ټولو مهمه عثماني او یا هم اسلامي مسأله ده) او د هغه په څیر نورو مسائلو کې د انګریزانو له پلوه د عثمانی سلطان په حقوقو تجاوز باندې صبر وکړي[4]) له دې عبارت څخه یې اصل هدف دا دی چې باید د مسلمانانو ترمنځ دا ډول د وحدت احساس وجود ولري، تر څو وتوانیږي چې د استعمار په وړاندې د قوي او محکم دریځ خاوندان وي، او که چیرته دا وحدت وجود ونه لري نو بیا دا قوت منځ ته نه راځي.

د استعمار پر ضد لیکنې او ویناګانې

هغه بله وسیله چې سید جمال الدین افغان د استعمار پر ضد ترې استفاده کوله هغه د سید لیکنې او ویناګانې وې، ددې لپاره مثال راوړل په حقیقت کې د هغه د اهمیت د کمولو سره برابر دی، ځکه د سید ټولې لیکنې که هغه په العروة الوثقی مجله کې وې او که ضیاء الخافقین[5] مجله کې وې، او که نورې متفرقه لیکنې وې، هغه ټولې د استعمار پر ضد دي، همدا راز د سید هغه ټولې وېناګانې چې په مصر، ترکیه، هند، ایران او افغانستان کې یې کړي دي دا یې یوه محوري موضوع وه.

د استعمار پر ضد د نړیوال تنظیم تشکیل

هغه مجله چې د (العروة الوثقی) په نوم سید جمال الدین د پاریس څخه نشروله، هغه یې په حقیقت کې د هغه سري تنظیم په نوم مسمی کړې وه چې هغه په شرق کې د استعمار پر ضد جوړ کړې وه، او نوم یې ورته (العروة الوثقی) ایښې وه، کله چې په کال ۱۸۸۳م کې پاریس ته ولاړ هلته یې بیلا بیل انقلابي تنظیمونه او مؤثر شخصیتونه او مفکرین راټول کړل ترڅو د العروة الوثقی او نورو ټولنو ترمنځ د استعمار پر ضد یو نړیوال تشکیل رامنځ ته کړي، چې هغه په عین وخت کې د اسلامي امت د وحدت او همغږۍ لپاره کار هم وکړي.

سیاسي هلې ځلې

سید جمال الدین افغانی د استعمار څخه د خلاصون لپاره د هرې وسیلې څخه کار اخیستی، چې په دې کې خبرې اترې او سیاسي هلې ځلې هم شامل دي، د بیلګې په توګه کله چې په کال ۱۸۸۳م کې په سوډان کې د مهدي په مشرۍ د انګریزانو پر ضد پاڅون خپل اوج ته ورسیده نو سید جمال الدین افغانی د انګلیسانو د سیاسي شخصیتونو لکه چرچل، سالسبوري، او سر درموند له خوا د سوډان د قضیې په اړه د خبرو اترو لپاره لندن ته وغوښتل شو، هلته خو لومړی ورته د سوډان د حکومت ورکولو وړاندیز وشو، چې د سید له لوری مسترد شو، بیا وروسته ترې وغوښتل شو چې د یو هیأت په مشرۍ سوډان ته ولاړ شي، سید دې کار ته تیار شو، او له دې کار څخه یې د خپل هدف ته د رسیدو لپاره د وسیلې په حیث د استفادې اراده وکړه، هغه په دې اړه داسې وایي: (انګلستان له ما نه وغوښتل چې زه په هغه هیأت

---

[1] - الاعمال الکاملة لجمال الدین الافغانی ص ۲۴۶-۲۴۸

[2] - الاعمال الکاملة ص ۳۵۶.

[3] - په عام ډول سید دلته د هند مسلمانانو ته اشاره کوي چې په هغه وخت کې د انګریزانو د تسلط لاندې ؤ، مګر ددوي ټول اخلاص او محبت او انقیاد د عثماني خلافت سره وه، دی مسلمانانو عملا ددې لپاره ډیرې قرباني ورکړې، خو متأسفانه چې عاقلانه تعامل ورسره ونه شو.

[4] - الاعمال الکاملة ص ۳۶۸.

[5] - د سید جمال الدین افغان هغه مجله ده چې د لندن څخه یې صادروله.

کی شامل شم چې په سوډان کی د پاڅون کونکي سره د سولی په اړه د خبرو اترو لپاره يې ليږل غوښتل، په هغه وخت د انګريزانو ټول هم وغم په سوډان کـی پـاڅون وه، زه هم په زړه کی دی سفر ته ډیر خوشحاله وم، ځکه زما مخ ته ددی سفر له لاری د مصر د مسألی د خدمت لاری پرانستل شـوی، او د مصرـ د مشـکل د اسـبابو د عـلاج او هغه ته د انګريزانو د استعمار څخه د خلاصون لاری چاری پرانستل شوی، که دا هیأت سوډان ته تللی وی، نو مصر د انګريزانو د استعمار څخه ازاديدلی شو، خو د مهـدي د ناڅاپي مرګ له امله دا هیأت ونه ليږل شو[1].

د استعمار د لاسپوڅو پر ضد مبارزه

سید جمال الدين افغانی يواځې د استعمار پر ضد په مباشری مبارزی اکتفاء ونه کړه، بلکه د هغو خلکو پر ضد مبارزه د سید د مبارزاتو يو بل میدان وه چې د نوښـت، پرمختګ، او پرمخ تللی اسلام په نوم يې خلک د انګريزی استعمار غلامی ته رابلل، په دوي کی مشهور شخصيت د هند سر سید احمد خان وه، چـې د عـلي ګـر پوهنتـون بنسټ ايښودونکی بلل کيږي، سید جمال الدين خپل کتاب (الرد علی الدهريين) يا (د نيچريسم (Naturism) په نظرياتو باندی رد) د همدی فکر د رد لپاره ليکلـی دی، او د دی کتاب له لاری يې د انګريزانو سره د سر سید احمد خان اړيکي په ډاګه کړي دي.

د سید جمال الدين د رأی سره سم غربي استعمار په اسلامي هيوادونو کی د بيلا بيلو لارو چارو او طريقو نه کار اخيسته تر ټو هغه اسلامي شخصيت له منځه يـوسي چې د هغه مصدر قران کريم دی، او قوت يې په عقيده کی نغښتی دی، ددی ټولو طريقو او وسائلو څخه خطرناکه طريقه دا وه او ده چې د مسلمانانو په عقائدو کـی شـک رامنځته کړي، ترڅو خلک د اسلامي عقيدی پريښودلو ته اړ کړي، له همدی امله يې طبيعي مذهب چې هغه ورته دهريت وايي د انګريزانو يو خطرناکـه سـلاح بللـه، ځکـه ددی سلاح په ذريعه انګريزانو کولی شول چې د مسلمانانو د قوت رمز چې وحدت، او پخپله اسلامي عقيده ده له منځه يوسي، له همدی امله يې په دی فکر پـه ډيـر قـوت سره نقد وکړ، شايد يواځينی کتاب چې سید د کتاب په حيث ليکلی وي همدا وي[2].

د استعمار سره د سید جمال الدين ټکر

چونکه سید جمال الدين استعمار د اسلامی نړۍ تر ټولو لوی مرض ګاڼه، او په ځانګړی توګه برتانوي استعمار، او په خپـل ټـول تـوان يـې د هغـه پـر ضـد مبـارزی تـه ادامه ورکوله، دا په حقيقت کی کوم رد فعل نه وه بلکه يو داسی قناعت وه چې د تفکر او تدبر په نتيجه کی ورته سید رسيدلی وه، مګر ددی ترڅنګ شايد دا هـم مـؤثر وي چې انګريزي استعمار هم دا تشخيص کړی وه چې سید د هغوي د ګټو لپاره تر ټولو لوی خطر دی، له همدی امله يې په هيڅ ځای کی په ارام نه دی پريښـې، او هميشـه يې د هغه پر ضد دسيسی په لاره اچولی دي، شايد د انګريزانو او سید جمال الدين تر منځ لومړی ټکر په افغانستان کی رامنځ ته شـو کلـه چـې انګريزانـو د محمـد اعظم خان پرضد د امير شيرعلی خان سره مرسته وکړه او هغه حکومت ته يې سقوط ورکړ چې د سید جمال الدين افغانی په مرسته منځ تـه راغلـی وه، لـه دی وروسـته چـې هـر ځای ته سید جمال الدين رسيدلی له هغه ځخه دمخه د انګريزانو دسيسی رسيدلي دي، هغه که هنـد دی، کـه ايـران دی او کـه مصرـ، پـه دی ټولـو منـاطقو کـی سـید د انګريزانو له دسيسو سره مخ شوی دی، او دکارونو مخنيوی يې شوی او د استعماري قوتونو له خوا زوريدلی دی.

نتيجه

سید جمال الدين افغان چې د خپل عمر په لومړيو کلونو کی په خپل هيواد افغانستان کی کله د انګريزانو د استعمار او په عين وخت کی د حـاکمانو د اسـتبداد سره مخ شو، او ددی دواړو له امله يې د خپل هيواد د پرمختګ خوب نيمګړی پاتی شو، بلکه دی ته اړ شو چې افغانستان پريږدي او نورو هيوادونو تـه سـفر او هجـرت وکـړي، د ژوند په لومړي پړاو کی دی صدمی سید جمال الدين دی ته اړ کړ چې د اسلامي امت د وروسته پاتي والي په لاملونو کـی فکـر وکـړي، د ژور فکـر نـه وروسـته سـید جـمال الدين دی نتيجی ته ورسيد چې د اسلامي نړۍ د ټولو ستونزو او په ځانګړی توګه د اسلامي نړۍ د وروسته پاتي والي د لاملونو څخـه دوه لاملونـه ډيـر مهـم او بنسـټيز دي چې هغه:

1. په اسلامي هيوادونو کی استبدادي نظامونه او حکومتونه موجوديت دی.
2. او په اسلامي نړۍ کی د استعمار او په ځانګړی توګه د انګليسانو د استعمار موجوديت دی.

دی نتيجی ته د رسيدلو نه وروسته سید جمال الدين افغاني خپل ټول ژوند ددی دوو لاملونو په له منځه وړلو او له دی لاری د اسلامي نـړۍ د پرمختـګ لپـاره پـه کـار کولو کی مصرف کړ، هر ځای ته چې ولاړ هلته يې د استبداد او استعمار پر ضد بيلا بيل وسائل په لاره واچول، په هند، ايران، مصر، اروپـا، او ترکيـه کـی يـې د اسـتعمار او استبداد پر ضد خپلی مبارزی ته ادامه ورکړه، او په دی لړ کی ورسره هغه مواصفاتو چې سید درلودل (لکه صبر، حوصله، شجاعت، د دنياوي مال او متاع او مناصبو پـه اړه د سید بی پروايي) ورسره ډيره مرسته کړی، اوس هم که څوک هغه کارونه کول غواړي چې سید جمال الدين کړی دی نو همدا ډول مواصفات به پـه ځـان کـی پيـدا کـول ورته اړين وي.

---

[1] - وموقظ الشرق و فيلسوف الاسلام ص ٦٦.

[2] - ددی قضيي د تفصيل لپاره وګوری الفکر الاسلامی وصلته بالاستعمار الغربی (دا ډير مهم کتاب دی) د محمد البهی ص ٦٩ او له دی وروسته صفحی.